

ИЗСЛЕДВАНЕ НА ЛИЧНОСТОВАТА РИГИДНОСТ С ВЪПРОСНИКА НА ИВАН ПАСПАЛАНОВ (Л.Р. - 1)

За първи път у нас ще представим въпросника на Иван Паспаланов и неговото конструиране като инструмент за многоаспектна оценка на личностовата ригидност. Най-напред ще разгледаме начина, по който се дефинира ригидността и подходите за измерването ѝ в психологията. След това ще опишем психометричните характеристики на въпросника в три извадки от студенти и възрастни. Накрая ще анализираме данните от факторния анализ на въпросника, който обособява три субскали, съответстващи на трите постулирани дименсии в конструкта личностова ригидност: персеверативност, липса на пластичност, догматичност.

This paper features Ivan Paspalanov's questionnaire for measuring rigidity. First we will outline the way rigidity is defined and measured in psychology. Then we will describe Paspalanov's questionnaire designed to measure rigidity as a multifaceted personality disposition. The psychometric properties of the questionnaire will be further discussed. Finally, we will examine the factor analysis of the available questionnaire data, and the rigidity's subscales of perseveration, lack of flexibility and dogmatism will be specified.

Изследването на ригидността в рамките на психологията на личността, социалната психология, когнитивната психология, психологическото консултиране, психологията на развитието, педагогическата психология, невропсихологията, организационната психология, психопатологията и психотерапията има над 100-годишна история. Впечатляващо е разнообразието от подходи и проблеми, които се предлагат и в различна степен решават във връзка с измерването и изследването на ригидността [9].

Макар че ригидността по един или друг начин се определя като *склонност на индивида да не се променя*, психологическата природа на тази *съпротива към промяната* се обозначава по различен начин – умствена инерция; придържане към неадекватен начин на действие в конкретно изпълнение; липса на вариабилност (променливост) в поведението; неспособност за промяна в нагласата когато обективните условия изискват това [9]. Не по-ясна е и дефиницията на противоположния полюс на ригидността: някои автори виждат в проявите на вариабилност в междуличностното поведение пример не за адаптивна гъвкавост и приспособяване към променящата се ситуация, а по-скоро на дезадаптивна зависимост, слабост на характера или социално хамелеонство. Нещо повече: емпиричните изследвания показват, че мерките за гъвкавост, отразяващи *широтата на поведенческия репертоар* (наличните поведенчески отговори) и *способността за подходящото му разгръщане в дадена ситуация*, корелират по-силно с измерители за адаптация и психично здраве, отколкото мерките за ситуативност на поведението (промяна на поведението в зависимост от ситуацията) [7,9].

Добра работна дефиниция на ригидността, около която има консенсус, обхваща както а) формирането на умствена или поведенческа нагласа (заучен умствен или поведенчески патерн, който се е формирал чрез повтарящи се преживявания и опит в дадена ситуация), така и б) персеверирането на тези нагласи. Навикът сам по себе си, като типичен патерн на поведение в ежедневието, не е ригиден; той става такъв когато персеверира при наличие на натиск за промяна. [9]. Персеверацията, или *склонността на дадена нагласа или поведение да се повтаря дезадаптивно и без повторение на стимула*, се проявява при натиск за промяна, идващ от външни или вътрешни фактори, който показва, че тази нагласа е престанала да бъде ефективна и ефикасна или е станала неподходяща и нежелателна.

Ригидността следователно не е просто персеверация на поведението в дадена ситуация или при изпълнението на определена задача, а включва по-широк кръг от прояви. Милтън Рокич например определя ригидността като *съпротива към промяната във вярванията, нагласите и личните навици*, и разграничава ригидността от догматизма: ригидността се отнася до отделни вярвания (или навици), докато догматизмът характеризира съпротивата срещу промяната в системата от възгледи и вярвания [8].

Усилията за изясняване на съдържанието на конструкта и систематично описание на проявленията на ригидността в различни сфери на поведение са насочвали търсенето към конструиране и експериментирание с различни методики за измерване на индивидуалните различия в ригидността [7,9]. Традиционно популярни и познати са например:

- Einstellung Water – Jar Test [9], който оценява ригидността при решаване на проблеми;
- Test of Behavioral Rigidity [5], който включва както задачи за изпълнение, така и самооценъчен въпросник, оценява ригидността като многомерен фактор с три различни компоненти: психомоторна скорост на реакция в позната ситуация; личностно – перцептивна, която се проявява в способността да възприемаш и да се приспособяваш към нови и непознати обстоятелства; моторно-когнитивна, отразяваща способността на индивида да сменя една дейност с друга без затруднение.

Сред методиките, търсещи измерване на ригидността като личностна характеристика, се открояват два основни подхода:

- Оценка на признаци, които допринасят за гъвкавостта на личността (например, откритост за нови идеи, социална възприемчивост), което предполага използването на инструменти, измерващи теоретично близки до ригидността конструкти, които обаче са с по-тесен обхват [7,9]
- Измерване на поведения и нагласи, характеризиращи ригидността (гъвкавостта), чрез самооценка и себеописание на типичните за индивида поведения (например, Gough – Sanford Rigidity Scale [8], която е част от комплексния въпросник за оценка на личността California Psychological Inventory (CPI, Flexibility Scale) [9]

Разработваният от Иван Паспаланов въпросник за личностова ригидност се отнася именно към последната група методи. Това е първата от публикациите, с които искаме да представим на българските психолози тази непозната досега част от изследователската работа на доцент Паспаланов.

МЕТОД

С въпросника за личностова ригидност Л.Р. – 1 между 1995 и 2005 г. бяха изследвани студенти и възрастни от три различни извадки:

Извадката СТУДЕНТИ 1 включва 100 студенти от Нов Български Университет на възраст от 17 до 43 години ($M = 22,3$; $SD = 4,3$). От тях 27 са мъже и 73 са жени.

Извадката СТУДЕНТИ 2 обхваща 130 студенти на възраст от 19 до 34 години ($M = 22,2$; $SD = 1,9$). От тях 43 са мъже, а 87 са жени; 35 са студенти в НХА ”Н. Павлович”, 30 са от Физическия факултет на СУ ”Св. Кл. Охридски”, а 65 са от Фармацевтичния факултет на МУ – София.

Извадката от 305 ВЪЗРАСТНИ, 147 мъже и 158 жени, от които 44% са със средно образование, на възраст от 17 до 69 години ($M = 34,7$; $SD = 11,7$), е добре балансирана по пол, възрастова група и образователно равнище на изследваните лица.

Изследваните лица са попълвали въпросника групово, в обичайната за тях учебна среда, или индивидуално (попълват въпросника в удобно за тях време и после го връщат на експериментатора).

Описание на въпросника Л.Р. – 1

Вижданията на Иван Паспаланов по отношение на конструкта „ригидност”, които за съжаление той не успя да доразвие и публикува, а днес ние можем само да преразкажем, бяха, че тя представлява мощна и устойчива личностна диспозиция, която в значителна степен е темпераментово обусловена. Той виждаше в конструкти като персеверативност,

пластичност и догматизъм (и съответно в самооценъчните скали за измерването им) компонентите на тази диспозиция. Като опит за създаване на инструмент за измерване на тази диспозиция, именувана личностова ригидност, се пристъпи към изследване на набор от 70 айтеми в рамките на въпросника Л.Р. – 1.

Първият от тези 70 айтеми („Предпочитам да работя в група хора отколкото сам(а)”), е фонов айтем, за вработване. Той не участва в анализите.

Останалите 69 айтеми описват различни проявления на ригидност, като 56 от тях са индикативни („Имам свой всекидневен ритъм на живот и действие и се дразня, когато той се нарушава”), а 13 са контра-индикативни („Предпочитам честите промени пред удобството на установените навици”). Те са взимани от три различни методики:

а) въпросник за персеверативност-ригидност, разработен съвместно с Иван Игов [1,2], който съдържа общо 33 айтеми и измерва тенденцията към персеверация в действията и преживяванията.

б) скала за ригидност на Гъф – Санфорд [8], която измерва липса на пластичност и съпротива срещу промяна в навиците и нагласите. Скалата съдържа общо 22 айтеми.

в) скала за догматизъм на Ханс Айзенк и Глен Уилсън [4]. Скалата съдържа общо 30 айтеми. Индивидите с високи оценки по скалата са безкомпромисни в своите възгледи за повечето неща и са склонни да ги защитават енергично и гръмогласно; те предпочитат да се борят за вярванията си отколкото да оставят идея или позиция неоспорвана.

При попълването на въпросника изследваните лица посочват дали твърдението се отнася или не се отнася за тях. Възможните отговори са: *Да*, *Не* и *Не мога да преценя (?)*. Отговорите се обработват по посока на високата личностова ригидност както следва:

При индикативни айтеми - *Да* носи 1 точка; *Не* и *Не мога да преценя* не носят точка;

При контра-индикативни айтеми - *Не* носи 1 точка; *Да* и *Не мога да преценя* не носят точка.

РЕЗУЛТАТИ

Айтем анализ

Изчислена бе в проценти честотата на избор на всеки един от възможните отговори (*Да*, *Не*, *Не мога да преценя*) по всеки един айтем при всяка от трите извадки. Изборът на един от възможните отговори от повече от 85% от ИЛ и в трите извадки се прие като критерий за елиминиране на айтеми със слаба диференцираща способност. Като критерий за отстраняване на айтеми от последващите анализи се прие и изборът на отговора *Не мога да преценя* от повече от 25 % от ИЛ (при нееднозначни айтеми или айтеми, провокиращи съпротива за даване на самооценка). По тези критерии отпаднаха два айтема.

Над 85% от ИЛ и в трите извадки са дали отговор *Да* на айтем № 21. Съответно 92% от извадката ВЪЗРАСТНИ, 96 % от извадка СТУДЕНТИ 1 и 93 % извадката СТУДЕНТИ 2 са посочили, че по принцип държат на мнението си, въпреки че много хора могат да имат различна гледна точка.

Над 25 % от ИЛ и в трите извадки са отговорили с *Не мога да преценя* на айтем № 70 („Бих предпочел(а) да съм мъртъв герой, отколкото жив страхливец”). Съответно 29% от извадката ВЪЗРАСТНИ, 29% от извадка СТУДЕНТИ 1 и 29% извадка СТУДЕНТИ 2 са посочили този отговор.

Оценка на вътрешната консистентност

Вътрешната консистентност, т.е. хомогенността на скалата, съдържаща 67 айтеми, беше оценена чрез изчисляване на индекса Алфа Кронбах. И в трите извадки неговата стойност бе над 0,80 - резултат, който може да се очаква при толкова голям брой айтеми.

Психометричният анализ обаче показва, че във всички извадки доста айтеми имат ниска корелация с общия бал по скалата и не допринасят за повишаване на хомогенността на скалата. На следващия етап от анализа ненадеждните айтеми бяха елиминирани последователно, докато се достигне до комбинацията от айтеми с възможно най-висока стойност на индекса Алфа Кронбах, т.е. с най-висока вътрешна консистентност.

При този подход първоначално в извадка ВЪЗРАСТНИ беше получена Алфа Кронбах 0,85 при 67 айтеми. След последователното елиминирание на 17 айтеми, за останалите 50 айтеми беше получена стойност на Алфа Кронбах 0,87. В извадката СТУДЕНТИ 1 беше получена Алфа Кронбах 0,81 при 67 айтеми, а след последователно отпадане на 11 айтеми за останалите 56 айтеми беше получена стойност на Алфа Кронбах 0,83. По същия начин в извадка СТУДЕНТИ 2 беше получена стойност на Алфа Кронбах 0,88 при 67 айтеми, а след като последователно отпаднаха 14 айтеми, 0,89 беше най-добрата постигната Алфа Кронбах върху останалите 53 айтеми.

За да може създаваната нова скала да дава надеждни оценки във всички групи, трябва да се постигне такъв набор от айтеми, който има достатъчно висока и стабилна вътрешна консистентност и в трите извадки. За целта бяха елиминирани всички айтеми, които са се оказали ненадеждни (т.е. нямат добра връзка с останалите айтеми от скалата) поне в една от трите извадки. Така отпаднаха общо 28 айтеми и за останалите 39 айтеми беше получена съответно стойност на Алфа - Кронбах: ВЪЗРАСТНИ – 0,84 ($n = 240$); СТУДЕНТИ 1 – 0,80 ($n = 100$); СТУДЕНТИ 2 - 0,87 ($n = 127$).

В съдържателно отношение тези 39 айтеми се разпределят както следва: 15 айтеми от скалата за персеверативност, 14 айтеми от скалата за ригидност, 10 айтеми от скалата за догматизъм.

От айтемите за *персеверативност* например са отпаднали айтеми с емоционално-афективно съдържание („Дълго време изживявам нанесена ми обида”) и с когнитивно-натрапливо съдържание („Често в главата ми се пораждат натрапчиви мисли и представи, от които ми е трудно да се откъсна”, „Често след като съм приключил(а) дадена дейност, продължавам мислено да се връщам към нея,,), както и индикативни и контра-индикативни айтеми, чиято връзка с конструкта не е толкова ясна („Може да се каже, че съм бавен(на) и умерен(на) в действията си”; „Най-добре се чувствам, когато върша разнообразна дейност, с по-чести прекъсвания и смени”). Останалите 15 айтеми описват персеверацията на поведението и установените навици (или отсъствието ѝ) в нова ситуация, при извършване на някаква дейност и в социално взаимодействие.

От айтемите за *ригидност* са отпаднали айтеми, които акцентират по-скоро на последователност („Аз съм последният, който ще се откаже от нещо, което е започнал да прави”; „Старая се винаги да довеждам до край нещо, което съм започнал(а), дори да не е много важно”) и стремеж към прецизност („Предпочитам работа, която изисква голямо внимание към детайли”), както и айтеми наподобяващи натрапливости („Често се хващам, че в продължение на цял ден си мисля за едни и същи неща и то по един и същ начин”; „Обикновено проверявам повече от един път дали съм затворил(а) вратата, дали съм изключил(а) тока и т.н.”). Останалите 14 айтеми се отнасят до начина на действие и поведение и говорят за подреденост, предварително обмисляне, следване на програма, методичност, съдържаност и контролираност в извършваната дейност и в ежедневието.

Всичките айтеми за *догматизъм*, които са останали, са индикативни, т.е. описват догматичността във възгледите и разбиранията на индивида и нетърпимостта му към отклоненията от правилното и праволинейното. Зад някои от отпадналите айтеми може да стоят темпераментови особености („Трудно ми е да спра изведнъж и да млъкна, след като съм бил(а) увлечен(а) в разгорещен спор (дискусия)”; други утвърждават гледни точки и позиции, чиято връзка с догматичността е по-далечна и не е еднозначна („Смятам, че на хора с крайни (екстремистки) политически възгледи трябва да бъде позволено да ги разгласяват публично”, „Ужасявам се от невежеството, което проявяват повечето хора по отношение на политическите и социалните въпроси.” „Често подлагам на съмнение своя

собствен морал и правила на поведение”; ”Склонен(на) съм да виждам нещата в различни нюанси, отколкото да ги отнасям към “бялото” или към “черното”). В този смисъл можем да кажем, че са отпаднали айтеми, които са по-скоро корелати на догматичността, отколкото нейни индикатори.

Факторен анализ

Резултатите на всичките 535 изследвани лица по 39 айтема бяха подложени на експлораторен факторен анализ като за извличане на факторите бе използван метода PAF - Principal Axis Factoring [3,6]. Получената стойност на теста на Кайзер-Майер-Олкин е 0,84 (което е над общоприетата гранична стойност от 0,6), а на теста на Бартлет за сферичност е 5456 ($df = 741$, $p < 0,001$). Резултатите и от двата теста показват факторабилността на корелационната матрица. Изчисленията са направени върху 467 човека с пълни данни, което осигурява съотношение над 10:1 на изследваните лица към спрямо броя айтеми.

На основание теоретичната рамка на въпросника, scree plot изображението и критерия процент обяснена вариация от фактора (над 5 %), взехме решение да изследваме трифакторно решение. Тъй като се очаква факторите да са корелирани, избрахме късоъгълна ротация по метода Promax (карта 4).

Общата обяснена вариация от трите фактора е 27,7%, като първият фактор обяснява 16,5%, вторият фактор – 6,2%, а третият фактор – 4,9% от общата вариация. Корелацията между факторите е както следва: между I и II фактор е 0,46; между I и III фактор е 0,43; между II и III фактор е 0,57. Тези стойности подкрепят теоретичното очакване за корелирани субскали в скалата за личностова ригидност.

В Таблица 1 са представени коефициентите в Pattern и Structure матриците на експлораторния факторен анализ с промакс ротация. Коефициентите в патерн-матрицата отразяват теглото на айтемите по изведените три фактора (и съответно важността на този айтем за даден фактор), а в структурната матрица са отразени корелациите айтем – фактор. Запазена е номерацията на айтемите от първоначалния набор от 70 твърдения.

За определяне на съдържанието на факторите са взети само айтеми с факторни тегла над 0,35 в патерн-матрицата. Айтемите, които имат по-ниски тегла, а също и тегла по повече от един фактор, се изключват. Полученото решение е удовлетворително, като се открояват три фактора, които възпроизвеждат в основни линии трите компонента на личностовата ригидност и включват главно айтеми от трите оригинални въпросника.

От 10 айтема с факторно тегло над 0,35 по първия фактор, 9 идват от въпросника за персеверативност-ригидност и един идва от скалата за ригидност. Те говорят за привикване, предпочитание към привичното, и съпротива към промяната в привичното. Фактор I беше наречен *Персеверативност*.

По втория фактор 9 айтема имат факторни тегла над 0,35, от които 5 идват от скалата за ригидност и 4 от въпросника за персеверативност-ригидност. Съдържанието на айтемите говори за подреденост, предварително обмисляне, следване на програма, методичност и внимателност. Фактор II беше назван *Липса на пластичност*. За да постигнем факторни субскали с еднакъв брой айтеми, към този фактор бе включен и айтем 56 – той е със следващото по големина факторно тегло 0,32, идва от скалата за ригидност и се вписва по съдържание сред другите айтеми от този фактор.

От 10 айтема с факторно тегло над 0,35 по третия фактор, 8 идват от скалата за догматизъм и 2 от скалата за ригидност. Съдържанието на айтемите говори за придържане към ясни и категорични убеждения и разбирания и за праволинейност и безкомпромисност при отстояването им. Фактор III беше назван *Догматичност*.

Таблица 1. Коефициенти в Pattern и Structure матриците при експлораторен факторен анализ по метода PAF с промакс ротация

Pattern матрица	Персеверативност	Липса на пластичност	Догматичност	Structure матрица	Персеверативност	Липса на пластичност	Догматичност
№2	,24	,28	,17	№2	,44	,49	,43
№3	-,05	-,12	,58	№3	,15	,19	,49
№4	-,02	-,05	,48	№4	,17	,21	,44
№7	-,18	,18	,44	№7	,10	,35	,47
№8	-,05	,43	-,06	№8	,13	,38	,17
№10	,17	,12	,33	№10	,37	,39	,47
№11	,58	-,10	-,06	№11	,51	,14	,14
№12	-,03	,65	-,20	№12	,19	,52	,16
№15	,07	,28	,14	№15	,26	,40	,33
№16	,10	-,10	,42	№16	,23	,19	,41
№17	,51	-,18	,20	№17	,51	,17	,31
№19	,07	,12	,01	№19	,13	,16	,11
№20	,53	-,04	,03	№20	,53	,23	,24
№22	,12	-,05	,38	№22	,26	,22	,40
№23	,17	,45	-,25	№23	,27	,38	,07
№24	-,15	,45	,09	№24	,10	,43	,29
№26	,40	,09	,01	№26	,44	,28	,23
№29	,12	,41	-,09	№29	,28	,42	,20
№30	-,07	,46	,27	№30	,26	,58	,50
№31	,13	-,05	,39	№31	,28	,23	,42
№33	-,13	,51	-,04	№33	,09	,42	,19
№35	,45	,02	-,14	№35	,40	,15	,07
№41	,51	-,08	,01	№41	,48	,17	,19
№43	-,09	,05	,37	№43	,10	,22	,36
№44	,11	,40	-,02	№44	,28	,44	,25
№46	-,03	,14	,37	№46	,19	,34	,43
№48	,42	,16	,07	№48	,52	,39	,34
№50	,43	-,16	-,02	№50	,34	,02	,07
№51	,19	,08	,21	№51	,32	,29	,33
№52	-,02	-,19	,52	№52	,12	,10	,41
№53	,24	,30	,08	№53	,41	,45	,35
№54	-,18	,23	,26	№54	,04	,30	,32
№56	-,12	,32	,17	№56	,10	,36	,30
№61	,02	,56	,04	№61	,30	,60	,37
№62	,09	,06	,18	№62	,20	,21	,25
№63	,13	,06	,39	№63	,32	,34	,48
№65	,53	,14	-,04	№65	,58	,36	,27
№66	-,08	,31	,16	№66	,12	,35	,29
№68	,54	,08	-,01	№68	,57	,32	,27

По този начин бяха обособени три факторни субскали с еднакъв брой айтеми, които имат умерена и статистически значима корелация помежду си. Като цяло, резултатите от факторния анализ описват личностовата ригидност като един по-нехомогенен конструкт и поддържат разбирането на ригидността и нейните субскали като различни аспекти на проявление на едно по-голямо цяло.

Характерна особеност на айтеми №№ 2, 10, 15, 51, 53, 54, 62, 66, които остават извън факторните субскали, е, че те имат съществени тегла поне по два от изведените три фактора, но не достигат приетия от нас критерий за включване към факторна субскала от 0.35, или показват съществени корелации с факторите в структурната матрица. Затова бе решено те да останат във въпросника, но да участват само в извеждането на общия бал за личностова ригидност.

Айтем № 19 (« Често дотолкова се вглъбявам в това, което правя, че ми е трудно да отклоня вниманието си към други неща») обаче не показва нито съществени тегла, нито съществени връзки с факторите и отпадна от въпросника.

В Приложението са дадени 38 айтеми, които участват в извеждането на общия бал за личностова ригидност. Също така е посочено кои айтеми участват в изчисляването на бала по всяка една от трите факторни субскали – Персеверативност (П), Липса на пластичност (ЛП) и Догматичност(Д).

В Таблица 2 са обобщени данните за вътрешната консистентност на скалата и на факторните субскали в изследваните извадки.

Таблица 2. Стойности на Алфа Кронбах за скалата и факторните субскали общо и по отделно в трите изследвани извадки

	Персевера тивност	Липса на пластичност	Догматич ност	Личностова ригидност (38 айтеми)
Извадка ВЪЗРАСТНИ	.71	.71	.67	.84
Извадка СТУДЕНТИ 1	.75	.71	.65	.81
Извадка СТУДЕНТИ 2	.79	.68	.65	.88
ОБЩО	.75	.71	.70	.86

Оценките за вътрешна консистентност на съкращения до 38 айтема въпросник за личностова ригидност са високи и са много близки до най-добрите стойности Алфа Корнбах, получени поотделно в изследваните извадки. Новият, съкратен вариант на въпросника показва много добра вътрешна съгласуваност и хомогенност във всички групи.

Оценките за вътрешна консистентност на факторните субскали са по-ниски, което и може да се очаква при толкова по-кратки скали. Те обаче са задоволително високи и свидетелстват за достатъчно голяма вътрешна хомогеност на обособените дименсии и надеждност на измерването им във всички изследвани извадки.

Работата ни продължава с анализ на личностовата ригидност и на компонентите ѝ персеверативност, липса на пластичност и догматичност при мъже и жени на различна възраст и с различно образователно равнище, както и с оценка на валидността на скалата и на обособените субскали чрез сравняване на връзките им с други личностни конструкти. Резултатите от тези анализи ще бъдат предмет на бъдещи публикации.

ЛИТЕРАТУРА

1. Василева – Чачева, С. (1997). Влияние на персеверативността и интелигентността върху творчески резултати. *Юбилеен сборник 25 години Институт по психология* (стр. 203-212). София: Академично издателство Проф. Марин Дринов”.
2. Игов, И. (1983). Пресеверация и ригидност. Дипломна работа, СУ ”Св. Кл. Охридски”. Научен ръководител: доц. Иван Паспаланов.
3. Costello, A. B. and Osborne, J. W., (2005). Best practices in exploratory factor analysis: four recommendations for getting the most from your analysis. *Practical Assessment, Research & Evaluation*, 10 (7), 1-9.
4. Eysenck, H. and Wilson, G. D. (1975). *Know Your Own Personality*. Harmondsworth: Penguin.
5. Ferrari, J. R. and Mautz, W. T. (1997). Predicting perfectionism: Applying tests of rigidity. *Journal of Clinical Psychology*, 53(1), 1-6.
6. Gorsuch, R. L. (1974). *Factor analysis*. Philadelphia: W.B.Saunders.
7. Paulhus, D. L. and Martin, C. L. (1988). Functional flexibility: A new conception of interpersonal flexibility. *Journal of Personality and Social Psychology*, 55(1), 88-101.
8. Rokeach, M. (1960). *The Open and Closed Mind*. New York: Basic Books.
9. Schultz, P. W. and Searleman, A. (2002). Rigidity of thought and behavior: 100 years of research. *Genetic, Social, and General Psychology Monograph*, 128(2), 165-207.

АВТОРИ

Катя Георгиева Стойчева, доцент, доктор по психология, Нов Български Университет, 0877 886 300, katya.g.stoycheva@gmail.com

Димитър Александров Щетински, доцент, Институт за изследване на населението и човека при БАН, 0886 151160, stetinski@gmail.com

Калина Ангелова Попова, магистър по психология, Институт за изследване на населението и човека при БАН, 0877 070205, kalina_porova@yahoo.com

ПРИЛОЖЕНИЕ

№ 2 Имам свой всекидневен ритъм на живот и действие и се дразня, когато той се нарушава.

№ 3 Мисля, че за решаването на повечето проблеми има само един, най-добър начин. (Д)

№ 4 Обикновено при спорове съм праволинеен(на) и безкомпромисен(на). (Д)

№ 7 Имам съвсем ясни идеи и разбирания за това, кое е правилно (добро) и кое не е правилно. (Д)

№ 8 Доставя ми удоволствие да подреждам вещите си. (ЛП)

№ 10 Вярвам, че изпитаните и верни пътища за извършване на нещата са винаги нещо най-добро.

№ 11 Лесно привиквам към нови условия на работа и занимания. (П)

№ 12 Предпочитам да поразмисля преди да започна да действам, дори когато става дума за не толкова важни неща. (ЛП)

№ 15 Не обичам да променям плановете си по средата на започнатото.

- № 16 Мисля, че е опасно да се правят отстъпки на опоненти, които имат други разбирания (морални, политически и т.н.). (Д)
- № 17 Трудно ми е да променям рязко своя темп на работа – да го ускорявам или забавям. (П)
- № 20 За да върша добре някаква работа, имам нужда от обстановката, с която съм свикнал(а). (П)
- № 22 Много се ядосвам, когато някой упорито отказва да признае, че не е прав. (Д)
- № 23 Лесно взимам решения – дългото и внимателно обмисляне на нещата не ми е привично. (ЛП)
- № 24 За мен е лесно да се придържам към дадена програма, след като съм започнал(а) да действам. (ЛП)
- № 26 При раздяла с привичната ми обстановка, с вещите, с които съм свикнал(а), изпитвам неприятни преживявания. (П)
- № 29 Би могло да се каже, че съм по-скоро пестелив(а), отколкото разточителен(а). (ЛП)
- № 30 Аз съм методичен(на) във всяко нещо, което върша. (ЛП)
- № 31 Дразня се, когато някой, обявен за голям специалист, не успява да намери точното и категорично решение на даден проблем. (Д)
- № 33 Не пропускам да подреда мястото си, преди да започна работа. (ЛП)
- № 35 Лесно се сработвам с всякакви хора, даже когато действат по начин, различен от моя. (П)
- № 41 Без особени усилия мога да извършвам няколко дейности едновременно. (П)
- № 43 Щом веднъж сам взел(а) някакво решение, аз здраво се придържам към него, независимо от това, къде може да ме изведе. (Д)
- № 44 Ставам внимателен(на) и напрегнат(а), когато се налагат резки промени в това, което вече съм планирал(а). (ЛП)
- № 46 Би било добре повечето хора да споделят сродни идеи и да се придържат към едни и същи ценности. (Д)
- № 48 Не обичам да се приспособявам към нови и необикновени ситуации. (П)
- № 50 Обикновено бавно навлизам в работата си и ми трябва време, за да се настроя. (П)
- № 51 Свикнал(а) съм да събличам и обличам дрехите си винаги в една и съща последователност.
- № 52 Смятам, че има само една действително вярна философия. (Д)
- № 53 Бих предпочел(а) бавния, но сигурен напредък пред бързите успехи, свързани с рискове.
- № 54 Обикновено установявам, че начинът, по който решавам проблемите, е най-добър, въпреки че не винаги изглежда резултатен в началото.
- № 56 Старая се да следвам жизнена програма, която се основава на чувството за дълг. (ЛП)
- № 61 Имам работна програма и организация на деня си, която се старая да следвам последователно. (ЛП)
- № 62 Много трудно променям симпатиите и антипатиите си.
- № 63 Мисля, че е мъдро повечето неща да се правят по установения, общоприет начин. (Д)
- № 65 Трудно ми е да свиквам с нов всекидневен режим на работа, почивка и т.н. (П)
- № 66 Опитвам се да насочвам цялото свое поведение и да го подчиня на една значима идея.
- № 68 Предпочитам честите промени пред удобството на установените навици. (П)